

Models d'intervenció amb famílies a la Comunitat Autònoma Basca

En aquest article presentem l'experiència dels Equips d'Intervenció Comunitària que es desenvolupa a Biscaia. En la introducció, realitzem un recorregut per la història dels projectes fins a la seva definició i ubicació institucional actual, senyalant finalment alguns dels reptes que afronten per després oferir tres visions del programa, tal i com avui l'entenen algunes de les entitats que el gestionen.

1. Introducció

Els Equips d'Intervenció Comunitària sorgeixen a mitjan de la dècada dels 80 -ja fa deu anys-, com experiències pilot que posen en marxa diferents entitats amb el suport de la Direcció de Benestar Social del Govern Basc. Inicialment, sorgeixen de la revisió que algunes associacions, com Agintzari, fan de l'experiència de *desinstitucionalització* dels menors. Durant anys s'havia treballat perquè els menors internats en residències comptessin amb una alternativa de convivència més normalitzada, les llars funcionals. La llar havia de semblar-se el més possible a un nucli familiar, adreçar-se a un grup reduït de menors i ubicar-se en la ciutat perquè els menors poguessin integrar-se en les xarxes normalitzades, anant a l'escola pública, participant en activitats de temps lliure adreçades a tota la població infantil i juvenil, i en general, desenvolupant-se en la ciutat tal i com ho faria qualsevol menor de la seva edat.

La principal dificultat tècnica a què s'enfrontaven els projectes de llar funcional era precisament la seva *contextualització*: connectar la llar amb l'entramat comunitari. El treball a desenvolupar per l'educador de llar en aquest sentit era ingent i difícilment comptabilitzable amb el desenvolupament de les tasques educatives a la llar, més encara tenint en compte les condicions econòmiques en les que en aquells moments es portaven a terme els projectes.

Es pensava que els nous programes podien, a més de treballar en la contextualització de les llars, intervenir amb els menors en situació de risc de la zona on estaven situades. Això, tenint en compte que, amb freqüència, els menors acollits en la llar es relacionaven al carrer amb aquests menors en situació de risc.

S'introdueix així la idea de *prevenció*, cap on es van adreçant les intervencions, i el primer programa sorgeix amb el nom de Prevenció Comunitària de la Inadaptació infantil i juvenil.

El projecte té doncs una doble finalitat: contextualitzar les llars afavorint

la inserció i la tornada a casa dels menors institucionalitzats -profunditzant en el principi de desinstitucionalització- i al mateix temps pretén evitar la institucionalització dels menors en situació de risc -prevenció secundària-. De fet, aquesta primera experiència pilot desenvolupada per l'Associació Agintzari es porta a terme al Districte 1 del municipi de Bilbao on es troben gran part de les llars funcionals que gestiona l'Associació (un a cada barri: Sant Ignasi, Deusto i Arangoiti).

Inicialment, l'equip està format per educadors de carrer i animadors comunitaris. Els educadors de carrer treballen amb els menors des del carrer, afavorint la seva integració progressiva en la xarxa de recursos existent i els animadors comunitaris amplien i preparen la xarxa per tal d'acollir als menors en situació de risc afavorint les adaptacions necessàries. Aquesta és la filosofia inicial de la *prevenció comunitària*.

Posteriorment el programa s'estén a altres districtes i municipis, gestionat per associacions i empreses que no comptem amb llars, i es generalitza l'orientació preventiva. Els nous projectes compten, al principi, amb les mateixes figures, però centren la seva atenció exclusivament en els menors en situació de risc, procurant evitar la seva institucionalització.

En la segona fase, la Diputació Foral de Biscaia i els Ajuntaments respectius comencen a finançar els projectes. Els projectes s'ubiquen institucionalment dintre del programa de menors de la Diputació, on continuen ubicats actualment.

La definició dels programes a partir d'aquell moment va canviant. S'entenen definitivament com a programes de prevenció secundària i desapareix la figura de l'animador comunitari, substituint-se per l'educador familiar, la qual cosa suposa entre altres coses la concessió a la família d'un pes important com a factor condicionant de la situació dels menors.

L'educador de carrer assumeix en aquest moment algunes, no moltes, de les funcions de l'animador comunitari començant a treballar amb els recursos i desenvolupant algunes intervencions centrades en el grup de menors i no tant en l'individu. Actualment els programes segueixen denominant-se programes d'intervenció comunitària.

Per altra banda, els programes es desenvolupen en col.laboració amb els serveis socials de base de cada municipi, depenent funcionalment d'aquests. L'assignació i orientació de casos -sobretot pel que fa a les famílies- depèn en part del treballador social del servei social de base.

Tots els programes són gestionats per entitats privades i la fórmula de finançament des de fa uns anys és el conveni que té un caràcter anual. Alguns programes -després de 10 anys- encara són finançats en part pel Govern Basc, juntament amb la Diputació i l'Ajuntament de Bilbao. Al mateix temps, fins aquest any, s'ha desenvolupat una experiència de gestió pública en un dels districtes de Bilbao a càrrec d'un equip d'educadors del Institut Foral d'Assistència Social.

Els programes es desenvolupen en col.laboració amb els serveis socials de base de cada municipi

Els models d'intervenció amb què es treballa són dispars respecte de les ofertes realitzades directament als menors (educadors de carrer, centres de dia) però tots tenen en comú –excepte l'experiència de l'IFAS– la figura de l'educador familiar. Els educadors de l'IFAS que s'entenen a si mateixos com educadors de barri, consideren que ha d'existir el treball de carrer, el treball familiar, etc., però no la figura d'educador de carrer, educador familiar...

Fins aquí, el recorregut per la història dels projectes que ha pretès ser descriptiu. A partir d'ara, plantejem algunes qüestions a resoldre i profunditzar, que responen a la nostra opinió personal.

En un principi l'ubicació institucional adient dels programes són els serveis socials de base, però a Euskadi el repartiment de competències entre les diferents administracions públiques (local, foral i autonòmica) no es correspon amb la capacitat econòmica real de cada una. Des del punt de vista dels recursos econòmics les més fortes són les Diputacions Forals. I la Diputació, sectorialitzant programes, condiona en general el desenvolupament dels serveis socials de base.

Així, des de la perspectiva d'un servei social de base, el treball amb els menors no tindria perquè concloure als 18 anys, ni el treball familiar hauria de centrar-se exclusivament en famílies amb menors, ni una alternativa com un centre de dia hauria d'adreçar-se en exclusiva a un sector de població, tal i com succeeix en l'actualitat.

També, en bona teoria, un Servei Social de Base hauria de desenvolupar un servei de promoció i cooperació social reforçant el treball comunitari i incorporant l'animació sociocultural als serveis socials, però aquest tipus de treball no es porta a terme i, concretament, pel que respecte als equips d'intervenció comunitària va desaparèixer en el seu moment.

Des d'aquesta perspectiva fonamentalment del que es tracta és d'incorporar als serveis socials de base estratègies com l'educació especialitzada, l'animació sociocultural i l'animació sociolaboral, adreçades a tots els sectors de població en situació d'exclusió i/o desavantatge social.

A més, en una situació com l'actual, de congelació o retallada de la despesa en serveis socials, contemplar figures educatives especialitzades en un sector de població no implica precisament promoure una certa economia de recursos.

Malgrat això, sí que es practica l'economia de recursos, i és precisament el factor econòmic el que fonamentalment dificulta un desenvolupament des del nostre punt de vista més coherent dels programes. A més de l'interès de la Diputació perquè els programes s'adeqüin a les seves necessitats, el que pot portar a que se centrin cada cop més en casos de desinstitucionalització o alternatives a la institucionalització de menors en situació d'abandonament, maltractament, etc., en lloc de desenvolupar a fons la seva orientació preventiva i generalista.

La connexió dels programes amb els serveis socials de bases comportaria:

- Per una banda reconèixer el caràcter públic, de responsabilitat pública, dels serveis que es presten i almenys garantir la seva estabilitat amb convenis a més llarg termini, començant a parlar de la gestió privada de serveis públics;

- i per una altra, aportar finançament estable als municipis pel desenvolupament dels programes afavorint la seva dependència 100% municipal, cosa que entre d'altres, dificultaria l'ajustament dels programes a les necessitats de la Diputació.

En la mesura en què els programes s'estan centrant en les famílies més problemàtiques, i sense descartar la influència de la formació psicològica de molts dels educadors, la intervenció portada a terme amb les famílies es planteja -i es desenvolupa en ocasions- en termes terapèutics i no tant educatius.

Des del nostre punt de vista és necessari reflexionar també sobre aquest punt en el futur. Per un costat ja hem senyalat que des d'un servei social de base potser no sigui convenient parlar de figures professionals tan especialitzades com l'educador de carrer o de família i, per un altre, si és precís desenvolupar un servei de teràpia familiar per famílies multiproblemàtiques -especialment des de la Diputació i per casos d'abandonament, maltractament... -que es desenvolupi com a servei terapèutic i amb totes les conseqüències (una altra implicació econòmica).

La intervenció portada a terme amb les famílies es planteja en termes terapèutics i no tant educatius.

L'educador familiar en l'associació Bidegintzan

L'objectiu del nostre treball és la prevenció de la marginació, possibilitant la integració de la població en desavantatge social, centrant-nos en els menors i les seves famílies. Es tracta de detectar els mecanismes que desencadenen un procés de marginació, empobriment i aïllament social i actuar des d'una perspectiva educativa en el procés, possibilitant el canvi i un desenvolupament personal i comunitari.

Aquesta intervenció la realitzem en coordinació amb els recursos socioeducatius, sanitaris i amb el teixit associatiu present a la zona. Dintre de la Intervenció Familiar ens plantejem els següents objectius generals:

- Promocionar les famílies en desavantatge social mitjançant estratègies educatives, per facilitar el seu procés de socialització, la seva progressiva maduració i autonomia, i una millora en la seva qualitat de vida (salut, treball, habitatge, relacions familiars i amb l'exterior...).

- Despertar en les famílies la presa de consciència dels seus propis recursos, les seves potencialitats i la seva capacitat de canvi així com les seves carències, dificultats i resistències al canvi.

- Possibilitar l'expressió de sentiments de dolor i ràbia acumulats i de l'alegria i satisfaccions viscudes.

- Optimitzar les relacions que es donen en el sistema familiar. Analitzar allò que succeeix, com funciona el sistema familiar, treballar canvis desitjats i acords.

- Involucrar tots els membres de la família en la problemàtica que viuen i en els canvis que es plantegin per la seva millora.
- Arribar a un consens amb la família sobre l'aspecte o aspectes fonamentals on hi ha una disposició pel canvi.
- Realitzar una resposta integral davant els diferents aspectes de la situació familiar.
- Millorar aspectes de la vida quotidiana que afavoreixen un desenvolupament normalitzat del menor i la família.
- Prevenir futures situacions de desintegració familiar.

Un model d'educació familiar: Agintzari S. Coop.

El programa d'Educació Familiar sorgeix inicialment (1990), amb l'objectiu d'ampliar i diversificar programes educatius de caràcter preventiu, adreçats a la població del municipi i més específicament a aquells menors, joves i famílies en situació o risc d'exclusió social.

El marc teòric parteix d'un plantejament ecològic-sistèmic, on es considera la família com a subjecte i no objecte de prevenció social, per la seva capacitat socialitzadora i pel seu principal agent educatiu. Per tant, els avenços i progressos que s'assoleixin treballant amb els diferents components de la família es generalitzaran en tots els seus membres.

Entenem que es pot incidir sobre la família amb finalitats de promoció social, a diferents nivells:

- A nivell de cada unitat familiar, perseguint que potenciï i millori les interaccions tant amb ella mateixa com amb l'entorn, adaptant-se a aquest de forma que li permeti desenvolupar-se i promocionar-se.
- Un altre nivell d'intervenció es concreta en el treball grupal amb membres de famílies d'un entorn social concret o un grup de membres de família amb característiques i necessitats comunes.

El Serveis d'Educació Familiar està adreçat a totes aquelles famílies que el demanen, bé directament o indirectament a través d'altres institucions. Es planteja una selecció positiva, de tal forma que es respecten els drets bàsics de la població, i incidint per tant en primer lloc en les capes socials que es troben en situació o risc d'exclusió sense per això perdre el seu caràcter de prevenció primària.

La finalitat del programa persegueix que les famílies millorin els seus recursos de forma que permeti l'adiant desenvolupament de tots els seus membres mitjançant l'afrontament i la superació de les situacions de desequilibri i desestructuració familiar.

L'Educador Familiar és un dels professionals responsable de la implementació de l'esmentat programa en l'àmbit familiar. Entenem aquesta figura educativa com el professional responsable de portar a terme programes educatius en l'àmbit de la família a través d'una metodologia encaminada a dinamitzar la família de forma que faciliti la seva funcionalitat i permeti la seva integració social en tots els aspectes.

Els objectius específics se centren en:

- Afavorir una conscienciació sobre les pròpies capacitats i recursos, de forma que elles mateixes generin situacions de canvi en la seva vida quotidiana respecte de les dificultats de caire divers per les que travessen i puguin respondre a les necessitats bàsiques dels seus membres.
- Assessorar en aquells aspectes relacionats amb la realització de les funcions parentals i socials específiques.
- Col·laborar en els diferents processos d'integració social dels diferents membres de la família.

La intervenció educativa amb famílies comprèn de forma global els aspectes de la vida quotidiana d'una família. Per a operativitzar la nostra intervenció, identifiquem les àrees de treball, entenent que no són tractades com compartiments, sinó que estan estretament lligades entre si. Les àrees o situacions familiars sobre les que intervé l'educador estan relacionades amb: la convivència familiar, l'àmbit personal, el hàbits de salut, l'organització de la llar, l'habitatge, la situació econòmic-laboral, l'escolaritat dels fills i les relacions amb l'entorn.

Els processos educatius d'una estructuració de ritmes, tasques, terminis, nivell de compromís, tipus d'objectius, etc., necessiten endreçar-se en fases o períodes que respectin l'evolució natural dels processos de desenvolupament. En el Servi d'Educació Familiar s'estableixen tres fases adequades cada una d'elles als diferents tipus d'intervenció:

- Fase de valoració diagnòstica.
- Fase de projecte educatiu.
- Fase de seguiment - Finalització de la intervenció.

Les activitats que es realitzen amb les famílies se centren principalment en el diàleg, l'observació, la informació, la realització conjunta o l'acompanyament, la negociació i establiment d'acords respecte a normes familiars, etc. Els individus i les famílies conviuen i estan en interacció amb un determinat context social. Per tant és fonamental una tasca educativa per part de l'educador que contempli, en cada un dels seus passos, una estreta col·laboració amb els diferents recursos de l'entorn que afecten directa o indirectament el desenvolupament familiar.

Finalment volem destacar l'avaluació com un aspecte clau en la implementació del programa. Entenem aquesta com un procés circular i

multicausal que possibilita la presa de decisions. Al llarg de la implementació del programa es realitzen diferents processos avaluatius per corregir les desviacions i calibrar adequadament els resultats i l'efectivitat del procés (avaluació diagnòstica, avaluació del procés, avaluació de resultats i avaluació del disseny del projecte).

Servei d'educadors de barri d'Uribarri: treball amb famílies **La nostra experiència en el seu context**

L'equip d'Educadors del Barri Uribarri és un equip públic dependent de l'Institut Foral d'Assistència Social (Diputació foral de Biscaia), el servei s'implanta en aquest barri de Bilbao al juny de 1988 per al manteniment de menors en les seves famílies com a complement-alternativa a mesures de substitució familiar. La seva finalitat és oferir una atenció educativa en el seu propi medi a aquells nens/es i adolescents de la zona que viuen en situació de risc per tal de prevenir la seva marginalitat i institucionalització, recolzant i potenciant tant els seus propis recursos com els dels seus agents educatius naturals.

D'aquesta definició destaquem alguns elements que delimiten la nostre intervenció respecte les famílies:

- Es tracta d'un servei públic en l'àmbit dels menors i més específicament dels **menors en desavantatge i dificultat social**.

- El model educatiu es basa fonamentalment en l'Educativa Territorial tractant-se d'una aproximació professional on la seva funció essencial és la mediació educativa possibilitada per una presència quotidiana, propera i freqüent on estigui el noi/a, en el seu territori (carrer, família, escola, barri...). El que defineix la intervenció no és el lloc on es produeix, ni l'àmbit —educació de carrer, de família...—, sinó el seu caràcter de relació educativa intencional, global, contemplant tota la situació en què està inserit el noi/a. En altres paraules, no diferenciem la figura d'educador de carrer-educador de família, sinó que s'opta per un abordatge educatiu global de la situació.

- El territori on ens ubiquem també matisa l'experiència. Es tracta d'una realitat *amb problemes* però no *problemàtica* i encara que treballem amb famílies de les denominades *multiproblemàtiques*, amb el que habitualment topem és amb famílies en situació de dificultat.

- Més concretament, en allò referent a la intervenció familiar no s'intervé des d'una legitimació contractual o des d'una imposició institucional segons la qual la família admet o permet aquesta intervenció, sinó que és la relació amb el noi/a qui obre la porta de la família. S'entén que estem allí en funció del noi/a encara que des de la freqüència, la significativitat de la relació, s'amplia el camp.

L'objectiu no és el canvi de la dinàmica familiar sinó en tot cas la del noi/a i en funció d'aquest, en ocasions també en parteix la de la família, però sent conscients dels límits tant d'àmbits com de funcions. El fet que no

existeixin alternatives de teràpia familiar assequibles per a aquestes famílies no significa que haguem de cobrir inadecuadament aquesta funció que no ens competeix.

Algunes reflexions des de la nostra experiència

En tot aquest temps moltes han estat les sensacions, sentiments i reflexions al respecte, però voldríem esbossar dues qüestions claus que ens preocupen especialment i que des de la nostra perspectiva haurien de contemplar el treball amb famílies, ja que la resposta per la que s'opta condicionarà en gran mesura la direcció i tipus d'intervenció social:

1. La necessitat de superar una visió individualista, particularista, dels problemes, de desemascarar aquest plantejament neoliberal subjacent a la política social actual en general i més en particular a molts dels programes de prevenció, assistència, etc., on ens trobem inserits.

Si fa uns anys el culpable de tot era el Sistema, en aquests moments en alò que s'insisteix és en les responsabilitats (culpabilitats) individuals. Les famílies en dificultat, les excloses..., i dintre d'elles més especialment les dones, resulten l'element més dèbil, sobre qui recau el pes del sistema per *salvar* a menors en risc.

Per què quan un noi/a de 17 anys que hauria de tenir possibilitat de treballar i no la té, en lloc de denunciar el sistema -que no li dona treball- s'amenaça la família amb retirar-li l'Ingrés Mínim d'Inserció si no fa que el seu fill/a s'adreci a una Compensatòria?

2. I en relació amb això últim: el risc de convertir els serveis d'ajuda en serveis de control. Ens sembla difícil parlar d'educació familiar en contextos de control, d'amenaça, de percepció de xantatge, d'institucionalització de la sospita...

Sovint, assumir la defensa del/de la menor sol suposar culpabilitzar oberta o encobertament la seva família, sota formes d'ajuda freqüentment percebudes com amenaça, desqualificació, dependència..., per part d'aquesta. Sol anar acompanyada inclús per una preocupant manca de respecte al sofriment de la pròpia família passant *el programa educatiu* per sobre de la seva percepció del problema, el seu ritme, la seva capacitat...

Malgrat això, creiem important treballar des del que és positiu, des del com potenciar aquesta família concreta -que ha estat la que fins ara ha mantingut el noi/a- perquè pugui ser, si és possible, un suport més vàlid. Treballar des del compartir crític, mobilitzador, transformador de la seva situació de dificultat..., respectant la seva responsabilitat i inclús les seves resistències al canvi o la seva negativa, però sempre des d'un acompanyament compromès, que pren part.

Potser juntament amb la metodologia de l'analitzar, diagnosticar, programar, avaluar, hauríem de comptabilitzar aquella altra d'escoltar, acompanyar, esperar, suggerir, proposar, respectar.

Article coordinat per Rafael López-Arostegui.
Fundació EDE